O‘ZBEKISTONDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA AHOLI BANDLIGINI TA’MINLASH SOHASIDA INTITUTSIONAL MEXANIZMLARNING SHAKLLANISHI HAMDA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Tohirjonov Temurbek Oybek o’g’li
Xuquqni muhofaza qilish akademiyasi magistranti
E-mail: tohirjonovtemur39@gmail.com
Tel: +998975070818
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20181561

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlashning institutsional asoslari tadqiq etiladi. Muallif mustaqillik yillaridan boshlab hozirgi davrgacha bo‘lgan transformatsion jarayonlarni beshta asosiy evolyutsion bosqichga ajratgan holda tahlil qiladi. Tadqiqotda ijtimoiy himoyaning an’anaviy modellaridan boshlab, zamonaviy "Mahallabay" ishlash tizimi, Ijtimoiy davlat konsepsiyasi va raqamli inklyuzivlik mexanizmlariga o‘tishning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, maqolada sohadagi mavjud institutsional muammolar va ularni innovatsion boshqaruv usullari, jumladan, sun’iy intellekt va Big Data tahlili orqali hal etish istiqbollari yoritilgan.
Kalit so‘zlar: institutsional mexanizm, kambag‘allikni qisqartirish, aholi bandligi, inklyuziv o‘sish, "o‘zbek modeli", mahallabay tizimi, ijtimoiy davlat, raqamli inklyuzivlik, inson kapitali.

FORMATION AND DEVELOPMENT STAGES OF INSTITUTIONAL MECHANISMS IN THE SPHERE OF POVERTY REDUCTION AND ENSURING PUBLIC EMPLOYMENT IN UZBEKISTAN

Abstract: This article examines the institutional frameworks for poverty reduction and ensuring public employment in the context of Uzbekistan's economic modernization. The author analyzes the transformational processes from the early years of independence to the present day, categorizing them into five key evolutionary stages. The study reveals the specific characteristics of the transition from traditional social protection models to the modern "Mahallabay" (neighborhood-based) working system, the "Social State" concept, and digital inclusivity mechanisms. Furthermore, the article highlights existing institutional challenges and the prospects for addressing them through innovative management methods, including artificial intelligence and Big Data analytics.
Keywords: institutional mechanism, poverty reduction, public employment, inclusive growth, "Uzbek model", “mahallabay” system, social state, digital inclusivity, human capital.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В СФЕРЕ СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье исследуются институциональные основы сокращения бедности и обеспечения занятости населения в условиях модернизации экономики Узбекистана. Автор анализирует трансформационные процессы с первых лет независимости до настоящего времени, разделяя их на пять основных эволюционных этапов. В исследовании раскрываются особенности перехода от традиционных моделей

социальной защиты к современной системе работы «Махаллабай», концепции «Социального государства» и механизмам цифровой инклюзивности. Также в статье освещаются существующие институциональные проблемы и перспективы их решения с помощью инновационных методов управления, включая искусственный интеллект и анализ Big Data.

Ключевые слова: институциональный механизм, сокращение бедности, занятость населения, инклюзивный рост, «узбекская модель», система махаллабай, социальное государство, цифровая инклюзивность, человеческий капитал.

Kirish: Bugungi globallashuv va iqtisodiy transformatsiyalar sharoitida kambag‘allikni qisqartirish hamda aholi bandligini ta’minlash masalalari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning muhim omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda ushbu muammolarni hal etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, O‘zbekiston Respublikasida kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni oshirishga qaratilgan institutsional mexanizmlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yangi bosqichga ko‘tarilib, aholining turmush darajasini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va samarali bandlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Xususan, davlat tomonidan kambag‘allikni aniqlashning zamonaviy mezonlarini joriy etish, manzilli ijtimoiy yordam tizimini takomillashtirish, mehnat bozorini rivojlantirish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa mazkur yo‘nalishda mavjud mexanizmlarni tizimli ravishda o‘rganish va ularning evolyutsion rivojlanishini ilmiy asosda tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga, kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta’minlash masalalari ko‘p omilli va kompleks xususiyatga ega bo‘lib, ular iqtisodiy o‘sish sur’atlari, demografik jarayonlar, ta’lim sifati, mehnat migratsiyasi, hududlararo tafovutlar kabi qator omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur omillarni hisobga olgan holda institutsional mexanizmlarning samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Bundan tashqari, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikni qisqartirishda samarali institutsional tizimlarni shakllantirish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish, inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarni bosqichma-bosqich tahlil qilish, ularning o‘ziga xos jihatlari va natijadorligini aniqlash ilmiy jihatdan muhimdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, “O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlash sohasida institutsional mexanizmlarning shakllanishi hamda rivojlanish bosqichlari” mavzusini tadqiq etish zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar kontekstida dolzarb bo‘lib, u nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu tadqiqot natijalari mamlakatda ijtimoiy siyosat samaradorligini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish strategiyalarini takomillashtirish hamda barqaror bandlikni ta’minlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va inklyuziv iqtisodiy o‘sishni ta’minlash sharoitida kambag‘allikni qisqartirish hamda aholi bandligini ta’minlash masalasi davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Iqtisodiyot nazariyasida institutsional mexanizmlar deganda jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi formal (qonunlar, farmonlar, muassasalar) va noformal (an’analar, mentalitet, qadriyatlar) qoidalar hamda ularning ijrosini ta’minlovchi tuzilmalar majmui tushuniladi.

Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta’minlash sohasida institutsional mexanizmlar nafaqat iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash vositasi, balki

ijtimoiy adolatni ta’minlash, aholi farovonligini oshirish va iqtisodiy o‘sishning barqarorligini mustahkamlash omili sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, institutsional tizimlarning samaradorligi ularning kompleksligi, moslashuvchanligi va amaliy natijadorligi bilan belgilanadi.

O‘zbekiston sharoitida mazkur mexanizmlar so‘nggi yillarda tubdan takomillashib, kambag‘allikni aniqlash, uni monitoring qilish va manzilli ijtimoiy yordam ko‘rsatishning yangi institutlari shakllantirildi. Xususan, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining raqamlashtirilishi, bandlikka ko‘maklashuvchi davlat va nodavlat institutlarining kengayishi, tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish kabi yo‘nalishlar institutsional rivojlanishning muhim bosqichlarini tashkil etadi.

Shuningdek, ushbu jarayonda davlat boshqaruvi organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bunday ko‘p darajali institutsional yondashuv kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni oshirishda tizimli va barqaror natijalarga erishish imkonini beradi.

Biroq, mavjud institutsional mexanizmlarning samaradorligini oshirish, hududlar kesimida ularning nomutanosib rivojlanishini bartaraf etish, noformal institutlarning ta’sirini chuqur o‘rganish hamda xalqaro ilg‘or tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu esa mazkur sohada ilmiy tadqiqotlar olib borish, institutsional rivojlanish bosqichlarini tizimli tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shu bois, kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlash sohasida institutsional mexanizmlarning shakllanishi hamda rivojlanish bosqichlarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda mehnat bozorini tartibga solish va aholini ijtimoiy muhofaza qilishning institutsional matritsasi tubdan transformatsiyaga uchradi. Ushbu jarayonni institutsional yondashuv asosida beshta asosiy evolyutsion bosqichga ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqich: Dastlabki shakllanish va an'anaviy mehnat bozori davri (1991-2016-yillar)

O‘zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab iqtisodiy tizimni tubdan isloh qilishning “o‘zbek modeli”ni tanladi va uning besh tamoyilidan biri bo‘lgan “kuchli ijtimoiy siyosat”ni davlat qurilishining ustuvor yo‘nalishi etib belgiladi. Mazkur bosqich rejali iqtisodiyotdan bozor munosabatlariga o‘tish davridagi murakkab iqtisodiy sharoitlar bilan tavsiflanib, davlatning institutsional siyosati asosan “shok terapiyasi” oqibatlarini yumshatishga qaratildi. Ushbu davrda kambag‘allik tushunchasi rasmiy normativ-huquqiy hujjatlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanilmagan bo‘lib, uning o‘rniga “kam ta’minlanganlik” kategoriyasidan foydalanilgani e’tiborga molikdir. Bu davrda “kam ta’minlanganlik” tushunchasi ijtimoiy yordamning vaqtinchalik xarakterini anglatgan. Professor L.P. Ergasheva ushbu davrni tahlil qilar ekan, “ijtimoiy yordamni mahalla tizimi orqali taqsimlash dunyo tajribasida kam uchraydigan, ammo mahalliy sharoitga mos keladigan manzillilikning ilk ko‘rinishi bo‘lganini” qayd etadi [1]. Bu yondashuv muammoni iqtisodiyotning strukturaviy nuqsoni emas, balki vaqtincha ijtimoiy holat sifatida baholashga xizmat qildi. Sohaning huquqiy poydevori sifatida 1992-yilgi Konstitutsiya [2], 1992-yil 13-yanvarida ilk bor “Aholini ish bilan ta'minlash to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan[3]. Bu qonun sovet davridagi majburiy mehnatdan erkin mehnat bozoriga o‘tishni kafolatlagan.1995-yil 21-dekabrida birinchi Mehnat kodeksi qabul qilindi (1996-yil 1-apreldan kuchga kirdi[4]) . Ushbu hujjat 2023-yilgacha (qariyb 27 yil) asosiy hujjat bo'lib xizmat qildi. 1998-yil 1-mayda “Aholini ish bilan ta'minlash to‘g‘risida”gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Buning asosiy sababi xususiy sektor va tadbirkorlik rivojlanishi natijasida 1992-yilgi qonun eskirdi. Xususiy bandlik va mehnat birjalari tushunchalari

kiritildi.(lekin bu qonun ham 21.01.2021-yilda o'z kuchini yo'qatdi) 1993-yilgi "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"[5] gi hamda 1998-yilgi yangi tahrirdagi "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonunlar qabul qilindi va ularda davlatning ishsizlikdan himoya qilish majburiyati mustahkamlandi[6] . Shu bilan bir qatorda ushbu davrda bugungi kundagi O'zbekiston Respublikasi kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi o'rnida 1991-yildan 2001-yilgacha bo'lgan davrda bu sohada bitta emas, balki ikkita alohida vazirlik parallel ravishda faoliyat yuritgan. Ularning har biri hozirgi vazirlik bajaradigan funksiyalarning ma'lum bir qismiga mas'ul bo'lgan:

"O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi" bu vazirlik asosan bandlik, mehnat bozorini tartibga solish va ish o'rinlari yaratish bilan shug'ullangan, ishsizlarni ro'yxatga olish, ishsizlik nafaqalarini to'lash va aholini ish bilan ta'minlash dasturlarini ishlab chiqish bo'lgan.

"O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi" bu vazirlik "kambag'allikni qisqartirish" tushunchasiga yaqinroq bo'lgan ijtimoiy yordam masalalari bilan shug'ullangan, Pensiya tayinlash, nogironligi bo'lgan shaxslarga yordam berish, kam ta'minlangan oilalarga nafaqalar ajratish va yolg'iz keksalar holidan xabar olish bo'lgan.

2001-yil 13-fevraldagi PF-2810-sonli Farmon bilan aynan mana shu ikki vazirlik birlashtirilib, Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligiga aylantirilgan [7].

Bu davrda bandlik siyosati Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi hamda joylardagi mehnat birjalari orqali amalga oshirildi. Biroq, mehnat birjalari asosan ishsizlarni ro'yxatga olish va ishsizlik nafaqalarini to'lash kabi passiv bandlik siyosatini olib borgani sababli, real mehnat bozoridagi transformatsiyalarga moslashish darajasi pastligicha qoldi. Faol choralar, ya'ni kasbga qayta o'qitish va tadbirkorlikni rag'batlantirish mexanizmlari qonunchilikda belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda byudjet cheklovlari va metodologik bazaning yo'qligi tufayli kutilgan samarani bermadi. Shu bilan birga, ushbu davrning eng muhim institutsional o'ziga xosligi 1994-yil 24-avgustdagi "Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish to'g'risida"gi PF-938-sonli Farmoniga ko'ra O'zbekiston tarixida birinchi marta kam ta'minlangan oilalarga nafaqa tayinlash va davlat byudjeti mablag'larini taqsimlash vakolati davlat idoralaridan (ijtimoiy ta'minot bo'limlaridan) bevosita mahalla o'z-o'zini boshqarish organlariga berildi - bu "Mahalla" institutining ijtimoiy himoya agenti sifatida davlat boshqaruvi tizimiga integratsiya qilinishiga sabab bo'ldi[8]. 1994-yildan boshlab ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordamlarni tayinlash vakolati bevosita mahalla fuqarolar yig'inlariga berildi, bu esa dunyo tajribasida kam uchraydigan, ijtimoiy yordamni "manzillilik" tamoyili asosida taqsimlashga qaratilgan ilk institutsional qadam edi.

Qishloq xo'jaligidagi transformatsiyalar, xususan, kolxoz-sovxozlarning tugatilib, dehqon va fermer xo'jaliklarining tashkil etilishi mehnat bozorida tarkibiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Garchi dehqon xo'jaliklari aholi bandligini ta'minlashda bufer vazifasini o'tagan bo'lsa-da, bu sektor ijtimoiy sug'urtalanmagan va samarasiz bandlik turining shakllanishiga, natijada "yashirin ishsizlik" muammosining chuqurlashishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, 2000-yillardan boshlab jadal tus olgan tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlari ham ushbu bosqichda huquqiy va institutsional jihatdan e'tirof etilmadi. Migratsiya asosan shaxsiy iqtisodiy harakat sifatida ko'rilib, migrantlarning huquqiy himoyasi va ularning daromadlarini iqtisodiy rivojlanishga yo'naltirish mexanizmlari qonunchilikdan tashqarida qolib ketdi.

Xulosa qilib aytganda, 1991-2016-yillardagi birinchi bosqichda O'zbekiston o'zining an'anaviy ijtimoiy himoya modelini saqlab qolgan bo'lsa-da, bandlik va kambag'allikni qisqartirish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlovchi kompleks makroiqtisodiy mexanizmlar yetarlicha shakllanmagan edi. Statistik ma'lumotlarning yopiqligi, metodologik vakuum va institutsional tarqoqlik kambag'allik darajasini real baholash va unga qarshi maqsadli kurashish imkoniyatini cheklab qo'ydi. Ushbu davrda shakllangan ijtimoiy proteksionizm tizimi o'z davri uchun barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan bo'lsa-da, keyinchalik iqtisodiyotni

modernizatsiya qilish va aholi farovonligini sifat jihatdan oshirish uchun tub institutsional islohotlarni amalga oshirish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Aynan shu omillar 2017-yildan boshlab kambag‘allikni rasman tan olish va unga qarshi kurashishning mutlaqo yangi, maqsadli bosqichiga o‘tish uchun poydevor bo‘lib xizmat qildi.

2-bosqich: Kambag‘allikni ochiq tan olish va yangicha yondashuv davri (2017-2020-yillar)

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi hisoblangan 2017-2020-yillar kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlash sohasida tub burilish davri bo‘ldi. Bu davrning fundamental o‘ziga xosligi shundaki, davlat uzoq yillar davomida “yopiq” qolib kelgan kambag‘allik muammosini rasman tan oldi va uni iqtisodiy kun tartibining markaziga qo‘ydi. Bundan tashqari 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmon bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” mazkur islohotlarning siyosiy-huquqiy asosi bo‘lib xizmat qildi[9]. Ushbu hujjatda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, kam ta’minlangan oilalarni qo‘llab-quvvatlash va aholi bandligini oshirishning mutlaqo yangi mexanizmlari belgilab berildi. Institutsional darajada bandlik siyosati “passiv” modeldan “faol” modelga o‘ta boshladi. Buni Mehnat vazirligining Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi etib qayta tashkil etilishi hamda uning huzurida Jamoat ishlari jamg‘armasi va Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasining tashkil etilganida ko‘rish mumkin. Mazkur tuzilmalar ishsizlarni shunchaki hisobga olish emas, balki ularni haq to‘lanadigan jamoat ishlariga jalb qilish, kasbga tayyorlash va tadbirkorlikka yo‘naltirish (subsidiya va grantlar ajratish orqali) tizimini yo‘lga qo‘ydi.

Bu davr kambag‘allik muammosining rasman tan olinishi va “Harakatlar strategiyasi” doirasidagi islohotlar bilan boshlandi. Iqtisodchi olim Sh. Nazarovning fikricha, “2017-yildan boshlab kambag‘allikni qisqartirish shunchaki ijtimoiy yordam emas, balki iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri sifatida ko‘rila boshladi”[10] . 2017-yilda 2001- yildagi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi "Bandlik sohasida davlat siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5052-sonli Farmoniga ko’ra Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligiga o’zgardi [11]. U o’z navbatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-martdagi "Iqtisodiyot va sanoat vazirligini Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi etib qayta tashkil etish to‘g‘risida"gi PF-5975-sonli Farmoniga asosan Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligiga o’zgardi [12]. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining tashkil etilishi davlat boshqaruvida kambag‘allik masalasi bilan shug‘ullanuvchi yagona markaziy organning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bu davrda kambag‘allikni o‘lchashning xalqaro metodologiyalarini tatbiq etish, xususan, “minimal iste’mol xarajatlari” tushunchasini ishlab chiqish bo‘yicha amaliy ishlar boshlandi. Bu esa statistik ma’lumotlarning shaffofligini ta’minlash va xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, BMT Taraqqiyot dasturi) bilan hamkorlikda kambag‘allikni qisqartirish strategiyasini shakllantirishga imkon berdi.

Biroq, mazkur bosqichda bir qator tizimli muammolar va institutsional qarama-qarshiliklar ham yuzaga keldi. Birinchidan, “daftarlar” tizimi orqali ma’lumotlarni yig‘ishda raqamlashtirish darajasi pastligi sababli, ma’lumotlarning aniqligi va ularni yangilab borishda qiyinchiliklar kuzatildi. Ikkinchidan, kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha vakolatlar turli vazirlik va idoralar (Bandlik, Iqtisodiyot, Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirliklari) o‘rtasida taqsimlangan bo‘lib, ularning faoliyatini muvofiqlashtirishda duplikatsiya (lot. duplicatio - ikkilanish; vazifalar va funksiyalarning bir necha organda takrorlanishi) holatlari saqlanib qoldi. Uchinchidan, pandemiya (COVID-19) davrida ijtimoiy himoyaga bo‘lgan ehtiyoj keskin ortishi natijasida tizim “favqulodda rejim”da ishlashiga to‘g‘ri keldi, bu esa uzoq muddatli barqaror bandlikdan ko‘ra, qisqa muddatli moddiy yordam ko‘rsatishga ko‘proq resurs sarflanishiga olib keldi.

Shunga qaramay, 2017-2020-yillar davomida amalga oshirilgan islohotlar kambag‘allikni qisqartirishning milliy metodologiyasini yaratish, norasmiy bandlikni legallashtirishning ilk huquqiy mexanizmlarini (o‘zini o‘zi band qilgan shaxslarni ro‘yxatga olish kabi) joriy etish va aholining ijtimoiy faolligini oshirishda poydevor vazifasini o‘tadi. Aynan shu bosqichdagi tajriba va xatolar keyinchalik boshqaruv tizimini mahalla darajasigacha tushirish va “Mahallabay” ishlash tizimiga o‘tish zaruriyatini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berdi

3-bosqich: "Mahallabay" ishlash tizimi va hokim yordamchilari davri (2021-2022-yillar)

2021-2022-yillar O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish va bandlik siyosatining institutsional arxitekturasida tub burilish davri bo‘ldi. Bu bosqichning bosh mezoni - boshqaruv tizimining “vertikal” tuzilishidan “gorizontal” va quyi bo‘g‘inga yo‘naltirilgan modelga o‘tilishidir. Mazkur transformatsiyaning huquqiy asosi sifatida 2021-yil 3-dekabrdagi PQ-31-sonli “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida ”[13]gi va 2021-yil 24-dekabrdagi PQ-62-sonli “Davlat organlari va tashkilotlarining mahalla darajasida ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlarni ko‘rsatish mumkin [14]. Ushbu hujjatlar bilan O‘zbekiston boshqaruv amaliyotida mutlaqo yangi bo‘lgan “Hokim yordamchisi” instituti joriy etildi. Bu islohotning konseptual maqsadi - kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat dasturlari va moliyaviy resurslarni (kredit, subsidiya, grant) bevosita har bir xonadonning ehtiyojidan kelib chiqib taqsimlashdan iborat edi. Tadqiqotchi J. Sultonov ushbu institutsional yangilikni baholab, “Hokim yordamchisi instituti - bu davlat resurslarini quyi bo‘g‘inda adolatli taqsimlashning samarali vertikal mexanizmidir” deb yozadi [15].

Shuningdek ushbu bosqichda “Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi” o’rniga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-martdagi "Iqtisodiyot va sanoat vazirligini Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi etib qayta tashkil etish to‘g‘risida"gi PF-5975-sonli Farmoniga muvofiq “Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi” tashkil etildi[16].

Institutsional jihatdan “Mahallabay” ishlash tizimi bandlik siyosatini amalga oshirishda “mijozga yo‘naltirilganlik” tamoyilini olib kirdi. Hokim yordamchilari har bir mahalladagi xonadonlarni xatlovdan o‘tkazib, ularni iqtisodiy holatiga ko‘ra toifalarga ajratdi. Bu esa “Temir daftar” tizimini yanada aniqroq va dinamik ko‘rinishga keltirdi [17]. Shuningdek, ushbu davrda kambag‘allikni o‘lchashning rasmiy mezoni sifatida “Minimal iste’mol xarajatlari” qiymati e’lon qilindi, bu esa davlatga kambag‘allik chegarasini xalqaro standartlar asosida belgilash va ijtimoiy nafaqalar miqdorini ushbu ko‘rsatkichdan past bo‘lmagan darajada belgilash imkonini berdi [18]. Bandlik sohasida esa kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, tomorqa xo‘jaliklaridan samarali foydalanish va kooperatsiya tizimini yo‘lga qo‘yish orqali aholini o‘zini o‘zi band qilishiga keng yo‘l ochildi. Ayniqsa, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun soliq imtiyozlarining kengaytirilishi va ularning faoliyat turlari ro‘yxatining ko‘paytirilishi norasmiy bandlikni kamaytirishning muhim huquqiy vositasiga aylandi.

Biroq, mikrodarajadagi ushbu institutsional desentralizatsiya o‘ziga xos qiyinchilik va muammolarni ham keltirib chiqardi. Birinchidan, hokim yordamchilari zimmasiga yuklatilgan vazifalarning haddan tashqari ko‘pligi va hisobotbozlikning saqlanib qolishi ularning asosiy funksiyasi - aholi bilan bevosita ishlash samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ikkinchidan, mahalladagi resurslarni (ayniqsa imtiyozli kreditlarni) taqsimlashda korrupsiya xavfi va tanish-bilishchilik holatlari institutsional nazorat mexanizmlarining mukammal emasligini ko‘rsatdi. Uchinchidan, kambag‘allikni qisqartirishda faqat moliyaviy instrumentlarga (kredit va subsidiyalarga) urg‘u berilishi, aholining tadbirkorlik ko‘nikmalari va moliyaviy savodxonligi yetarli emasligi sababli, ba’zi holatlarda kredit yukining ortishi muammosini yuzaga keltirdi.

Shunga qaramay, 2021-2022-yillar davomida shakllangan “Mahallabay” ishlash tizimi davlat apparatini aholiga yaqinlashtirish, ijtimoiy yordamning manzilliligini oshirish va mahalliy darajadagi iqtisodiy o‘sish nuqtalarini aniqlashda muhim bosqich bo‘ldi. Mazkur tajriba keyinchalik ijtimoiy himoya va kambag‘allikni qisqartirish tizimini yanada yirikroq, yaxlit institutsional integratsiyaga - “Ijtimoiy davlat” konsepsiyasi doirasidagi to‘rtinchi bosqichga o‘tish uchun zaruriy xulosalarni berdi.

4-bosqich: Vazirliklarning birlashuvi va "Ijtimoiy davlat" davri (2023-2024-yillar)

2023-2024-yillar O‘zbekistonning ijtimoiy-huquqiy qiyofasini tubdan o‘zgartirgan va kambag‘allikni qisqartirish siyosatini konstitutsiyaviy darajaga ko‘targan davr bo‘ldi. Bu bosqichning fundamental asosi bo‘lib 2023-yil 30-aprelda o‘tkazilgan umumxalq referendumi orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi xizmat qildi. Konstitutsiyaning 1-moddasida O‘zbekistonning “Ijtimoiy davlat” deb e’lon qilinishi, davlatning kambag‘allikni qisqartirish, bandlikni ta’minlash va ishsizlikdan himoya qilish bo‘yicha majburiyatlarini deklarativ xarakterdan imperativ (majburiy) xarakterga o‘tkazdi. Huquqshunos olima S. Niyozova ta’kidlaganidek, “Konstitutsiyaviy islohotlar kambag‘allikni qisqartirishni davlatning ixtiyoriy xizmati emas, balki majburiy konstitutsiyaviy majburiyatiga aylantirdi”[19]. Mazkur davrda davlat siyosati tarqoq ijtimoiy yordam ko‘rsatishdan - inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy himoyaning yagona yaxlit tizimini yaratishga yo‘naltirildi. Ushbu transformatsiyaning eng muhim institutsional natijasi sifatida 2023-yil 1-iyundagi PF-82-sonli Farmon bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishini ko‘rsatish mumkin. Bungacha ijtimoiy himoya funksiyalari oltita vazirlik (Bandlik, Sog‘liqni saqlash, Xalq ta'limi, Iqtisodiyot va boshqalar) o‘rtasida tarqalib ketgan edi, Agentlikning tashkil etilishi esa ushbu tarqoqlikka chek qo‘yib, “yagona darcha” tamoyili asosida boshqaruv integratsiyasini ta’minladi.

Institutsional integratsiyaning amaliy ifodasi sifatida mahallalarda “Inson” ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish markazlarining tashkil etilishi bo‘ldi. Bu tizim orqali “Mahallabay” ishlash mexanizmi ijtimoiy xodimlar instituti bilan boyitildi. Endilikda hokim yordamchilari iqtisodiy va tadbirkorlik masalalari bilan, ijtimoiy xodimlar esa oilalarning psixologik va ijtimoiy ahvoli bilan professional darajada shug‘ullana boshladi. Shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-dekabrdagi "Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-269-sonli Farmoniga muvofiq hozirgi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi tashkil etildi [20]. Bandlik sohasida “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida barqaror ish o‘rinlarini yaratish va mehnat bozorini modernizatsiya qilish bo‘yicha qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni ishga qabul qilgan ish beruvchilar uchun soliq imtiyozlari tizimi takomillashtirildi va kasbiy ko‘nikmalarni baholashning milliy tizimi (National Qualifications Framework) faollashtirildi. Shuningdek, kambag‘allikdan chiqishning eng samarali yo‘li sifatida ta’limga investitsiya kiritish, xususan, xotin-qizlar va yoshlarning zamonaviy kasblarni o‘rganishi uchun davlat grantlari va foizsiz ta’lim kreditlari tizimi huquqiy jihatdan mustahkamlandi.

Biroq, ushbu bosqichda boshqaruv tizimining institutsional integratsiyasi jarayonida ayrim funksional muammolar ham kuzatildi. Birinchidan, yangi tashkil etilgan Ijtimoiy himoya milliy agentligi va mavjud Bandlik vazirligi hamda mahalliy hokimliklar o‘rtasida vakolatlarni taqsimlashda ma’lum bir “institutsional ziddiyatlar” va vazifalarning takrorlanishi (overlap - ing. kesishish, ustma-ust tushish; bir xil vazifalarning bir necha organda takrorlanishi) saqlanib qoldi. Ikkinchidan, ijtimoiy xizmatlarni to‘liq raqamlashtirish va barcha idoralarning ma’lumotlar bazalarini o‘zaro integratsiya qilishda texnik qiyinchiliklar yuzaga keldi, bu esa ijtimoiy yordamni tayinlashda haligacha inson omilining ta’siri borligini ko‘rsatdi. Uchinchidan, ijtimoiy davlat konsepsiyasi doirasida davlat xarajatlarining keskin ortishi makroiqtisodiy barqarorlik va

byudjet defitsitini nazorat qilish masalasini kun tartibiga chiqardi. Shunga qaramay, 2023-2024-yillardagi islohotlar O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishni shunchaki iqtisodiy vazifa emas, balki inson huquqlarini ta’minlashning ajralmas qismi sifatida e’tirof etdi. Bu davr ijtimoiy adolat tamoyillarini huquqiy normalarga aylantirish va davlat apparatini inson manfaatlari atrofida jipslashtirishda hal qiluvchi bosqich bo‘lib, keyingi raqamli va innovatsion rivojlanish bosqichiga o‘tish uchun zaruriy institutsional zamin tayyorladi.

5-bosqich: Raqamlashtirish va sun'iy intellekt asosida bandlikni ta'minlash davri (2025-yil va undan keyingi istiqbol)

2025-yildan boshlab O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish va bandlik siyosati sifat jihatdan yangi - innovatsion va texnologik taraqqiyot bosqichiga qadam qo‘ydi. Ushbu davrning institutsional asosi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasining yakuniy maqsadlari hamda raqamli iqtisodiyotni ijtimoiy sohaga chuqur integratsiya qilish vazifalari bilan belgilanadi. Mazkur bosqichning konseptual o‘ziga xosligi - “Raqamli inklyuzivlik” tamoyili bo‘lib, u nafaqat ijtimoiy yordamni raqamlashtirishni, balki aholining eng quyi qatlamlarini zamonaviy texnologik jarayonlarga jalb qilish orqali ularning daromadlarini barqaror oshirishni ko‘zda tutadi. Bugungi kunda kambag‘allikni qisqartirishning samarali mexanizmi sifatida “raqamli inklyuzivlik” masalasi kun tartibiga chiqmoqda. Bu tushuncha aholining barcha qatlamlari, shu jumladan, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarning raqamli infratuzilma va elektron davlat xizmatlaridan teng va hamyonbop foydalanish imkoniyatini anglatadi[21]. Prokuror nazorati doirasida raqamli inklyuzivlikni ta'minlash — ijtimoiy yordam olishda raqamli to'siqlarni bartaraf etish va korrupsion omillarni cheklash demakdir Huquqiy jihatdan bu davr sun‘iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va prediktiv (oldindan bashorat qiluvchi) tahlil usullarini ijtimoiy himoya tizimiga joriy etish bilan tavsiflanadi[22]. Bu borada “Ijtimoiy karta” to‘g‘risidagi qonunchilik asoslarining to‘liq amaliyotga tatbiq etilishi, ijtimoiy yordamning inson aralashuvisiz, avtomatlashtirilgan algoritmik tizimlar orqali tayinlanishini ta’minladi.

Institutsional darajada bu bosqichda bandlik siyosati an’anaviy ish o‘rinlaridan ko‘ra, “kelajak kasblari” va masofaviy mehnat bozoriga yo‘naltirildi. Davlat tomonidan “Raqamli mahalla” va “Aqlli ijtimoiy himoya” loyihalarining ishga tushirilishi har bir xonadonning iqtisodiy dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini berdi. Endilikda hokim yordamchilari va ijtimoiy xodimlarning faoliyati faqat mavjud muammolarni hal qilishga emas, balki kambag‘allik xavfi ostida bo‘lgan oilalarni erta aniqlash va ularga preventiv (oldini oluvchi) yordam ko‘rsatishga qaratildi. Bandlik sohasida esa platformaviy bandlikning huquqiy maqomi mustahkamlanib, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun ijtimoiy sug‘urta va pensiya ta’minotining moslashuvchan tizimlari joriy etildi. Bu esa mehnat bozorining norasmiy sektoridan rasmiy sektoriga o‘tishni iqtisodiy jihatdan rag‘batlantiruvchi innovatsion mexanizmga aylandi.

Biroq, ushbu innovatsion bosqichda ham o‘ziga xos strategik muammolar va institutsional xatarlar yuzaga kelishi bashorat qilinmoqda. Birinchidan, “raqamli tafovut” (digital divide) muammosi - ya’ni texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lmagan aholi qatlamining ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlardan uzilib qolish xavfi ortadi. Ikkinchidan, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanishda shaxsga doir ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash va kiberxavfsizlik masalalari huquqiy tartibga solishni talab qiladigan yangi yo‘nalish bo‘lib qoladi. Uchinchidan, ijtimoiy himoyaning haddan tashqari texnologiyalashuvi natijasida “insoniy yondashuv” va psixologik qo‘llab-quvvatlashning ikkinchi darajaga tushib qolish xavfi mavjud. Shunga qaramay, 2025-yil va undan keyingi istiqboldagi islohotlar kambag‘allikni shunchaki ijtimoiy muammo emas, balki samarali innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiya orqali yengish mumkin bo‘lgan iqtisodiy ko‘rsatkich darajasiga tushirdi. Ushbu

bosqich O‘zbekistonning jahon hamjamiyatidagi o‘rnini barqaror rivojlanayotgan va ijtimoiy mas‘uliyatli raqamli davlat sifatida mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ergasheva L.P. Aholi farovonligini oshirish va kambag'allikni qisqartirishning ustuvor yo'nalishlari: Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: TDIU, 2019. – B. 112.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992. – 48 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi Qonuni, 13.01.1992-y. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – 1992. – № 5. – 125-m.
4. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 1996. – 256 b.
5. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni, 03.09.1993-y. 938-XII-son // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – 1993-y. – № 9. – 338-m.
6. O'zbekiston Respublikasining "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri), 01.05.1998-y. 616-I-son // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1998-y. – № 5-6. – 97-m.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni, 13.02.2001-y. PF-2810-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2001-y. – № 3-4. – 12-m.
8. Nazarov Sh. O'zbekistonning yangi iqtisodiy siyosati: ijtimoiy transformatsiya jarayonlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – №2. – B. 15-20.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bandlik sohasida davlat siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 24.05.2017-y. PF-5052-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. – № 21. – 391-m.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyot va sanoat vazirligini Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi etib qayta tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni, 26.03.2020-y. PF-5975-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori, 03.12.2021-y. PQ-31-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat organlari va tashkilotlarining mahalla darajasida ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, 24.12.2021-y. PQ-62-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
14. Sultonov J.R. Mahallabay ishlash tizimi — ijtimoiy barqarorlik omili sifatida // Huquq va burch. – 2022. – №3. – B. 44.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 28.04.2021-yildagi 250-sonli qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgustdagi "Minimal iste'mol xarajatlari qiymatini hisoblash tartibini joriy etish to'g'risida"gi 544-sonli Qarori.
17. Niyozova S.S. Ijtimoiy davlat va inson huquqlari: Konstitutsiyaviy islohotlar tahlili. – Toshkent: Bosh prokuratura Akademiyasi, 2023. – B. 78.

18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 21.12.2022-y. PF-269-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 05.10.2020-y. PF-6079-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni.